

Doen, durven of de waarheid?

Democratie in digitale tijden

*Samengesteld door
Jeroen de Ridder, Rens Vliegenthart
en Jasper Zuure*

Amsterdam University Press

Deze publicatie is een product van de Raad voor het Openbaar Bestuur en van De Jonge Akademie.

Ontwerp omslag: DPS Design & Prepress Studio, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 784 6
e-ISBN 978 90 4855 298 6
DOI 10.5117/9789463727846
NUR 740

© Raad voor het Openbaar Bestuur / Amsterdam University Press B.V.,
Amsterdam 2020

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Voorwoord	7
<i>Robbert Dijkgraaf</i>	
Inleiding: Waarheidsvinding in de democratie in digitale tijden	10
<i>Jeroen de Ridder, Rens Vliegthart en Jasper Zuure</i>	

I De veranderende context van waarheidsvinding in de democratie

1. Nederland in 1848: Een publiek debat als garantie tegen revolutie?	37
<i>Niels Ottenheim en Geerten Waling</i>	
2. Consensusvorming en gedeelde waarheid in de verzuilde en ontzuilde samenleving	52
<i>Caspar van den Berg</i>	
3. Het digitaal herontwerpen van de democratische rechtsstaat	71
<i>Haye Hazenberg</i>	
4. Nieuwe uitdagingen voor de journalistiek in het tijdperk van nepnieuws	87
<i>Loes Aaldering, Jana Laura Egelhofer en Sophie Lecheler</i>	
5. Debatlab: Vormgeven aan een nieuwe ruimte voor debat	104
<i>Daniëlle Arets, Leon Heuts</i>	

II Het stimuleren van kritisch burgerschap

6. Nieuwsconsumptie en politieke betrokkenheid in een digitaal medialandschap	123
<i>Sanne Kruikemeier</i>	

7. Jongeren, media en democratie: Wat adolescenten vinden en onderwijs kan bijdragen	136
<i>Hessel Nieuwelink</i>	
8. Vaccineren tegen neptieuws	151
<i>Jon Roozenbeek en Sander van der Linden</i>	
9. Hoe taal kan helpen een onderscheid te maken tussen leugen en waarheid	167
<i>Sophie van der Zee</i>	
10. Het gebruik van digitale stemhulpen: Wijzer stemmen, of alleen met meer zelfvertrouwen?	183
<i>Bregje Holleman</i>	

III Beïnvloeding op digitale platforms

11. Algoritmische autoriteit en epistemische onrechtvaardigheid	201
<i>Fleur Jongepier</i>	
12. Van mening veranderen op Twitter? Zwarte Piet als casus	219
<i>Catarina Dutilh Novaes, Emily Sullivan, Thirza Lagewaard en Mark Alfano</i>	
13. Politici en nieuwe media: Posten voor eigen parochie?	239
<i>Kristof Jacobs en Niels Spierings</i>	
14. Microtargeting: Hoe werkt het?	257
<i>Tom Dobber</i>	
15. Microtargeting en de bescherming van de publieke sfeer	273
<i>Tom van der Meer</i>	
Verantwoording	287
Over de auteurs	289

Voorwoord

Robbert Dijkgraaf

De waarheid staat onder druk. Onder een digitale vloedgolf in de sociale media van nepnieuws en alternatieve feiten kraken onze maatschappelijke instellingen, van politiek tot wetenschap, van journalistiek tot onderwijs. Zelfs de fundamenten van de democratie worden ondermijnd. Althans, dat doen diezelfde media ons geloven. Maar in hoeverre is dit een nieuw verschijnsel? Wat maakt de huidige crisis anders dan andere? En wat kunnen burgers en instituties hiertegen doen?

Ook de wetenschap is actief bij dit verschijnsel betrokken, en wel in minstens drie hoedanigheden. Ten eerste is zij de meest betrouwbare producent van feiten en analyses, en ultieme arbiter van waarheidsvinding. Ten tweede is zij ook een direct slachtoffer. Beleidsadviezen rondom klimaatverandering en vaccinaties bijvoorbeeld worden ondergraven door het bedoeld en onbedoeld verspreiden van nepnieuws. Maar de wetenschap heeft nog een derde rol, die van kritische beschouwer. Door de genoemde processen nauwkeurig en genuanceerd te bestuderen, hoeft zij ze niet slechts willoos te ondergaan, maar kan zij hen ook analyseren, in een context plaatsen en concrete oplossingen suggereren. Dat is precies wat de schrijvers in deze bundel doen.

Een van de positieve neveneffecten van de huidige strijd om de waarheid is dat het begrip waarheidsvinding zelf weer centraal is komen te staan. Mijn eigen Institute for Advanced Study in Princeton werd in 1930 opgericht onder het motto *Truth and Beauty*. De afgelopen jaren is het evenwicht tussen deze twee polen van waarheid en schoonheid enigszins uit balans geraakt. De wetenschap heeft zich steeds meer gericht op het uitdragen van de aantrekkelijkheid van het onderzoek, terwijl de waarheidsvinding langzamerhand als vanzelfsprekend werd beschouwd. De glanzende producten stonden in de etalage te

pronken, terwijl de ingewikkelde machinerie achter de schermen verdween.

Dat is een problematische ontwikkeling gebleken. Een van de grote zorgen is de groeiende kenniskloof tussen experts en het grote publiek. Per definitie graaft de wetenschap steeds dieper en zijn de resultaten van onderzoek moeilijker te begrijpen. Mede door deze technocratische expertise wordt de maatschappij nauwkeuriger afgestemd en worden processen ingewikkelder en ondoorzichtiger. Kennis komt zo op grote afstand te staan van de burger. Aan de andere kant, juist door die toegenomen complexiteit wordt diezelfde kennis ook steeds invloedrijker. Er doemt zo een dystopie op waar technologie volstrekt onzichtbaar en tegelijkertijd allesbepalend is.

Om die kenniskloof te overbruggen is het niet voldoende 'het nog een keer uit te leggen'. De tijd van *proof by intimidation*, het simpelweg poneren van meningen vanuit de academische kansel, ligt ver achter ons. Men zal ook duidelijk moeten maken waarom kennis en het daarop gebaseerde beleid door de burger vertrouwd kan worden. Een belangrijke stap voorwaarts is een beter begrip van het binnenwerk, van de interne architectuur van de wetenschap, van de gehanteerde onderzoeksmethoden, met alle nuances, onzekerheden en voortschrijdende inzichten.

Nepkennis is niets nieuws. De revolutionaire uitvinding van de boekdrukkunst zag een golf aan zestiende-eeuwse 'spam' in de vorm van religieuze pamfletten, obscure teksten en alchemistische almanakken. Uiteindelijk is deze wilde stroom gekanaliseerd door een professioneel systeem van gevalideerde literatuur en instituties. Iedereen zal het ermee eens zijn dat de resulterende spectaculaire groei en wereldwijde verspreiding van kennis in de afgelopen eeuwen een goede zaak is geweest.

Ook vandaag de dag leven we in zo'n revolutionaire tijd, grotendeels voortgedreven door digitale technologie. En ook nu is er behoefte aan een herontwerp van de architectuur van de kennissamenleving.

Ik gebruik graag de metafoer van het geestelijk afweersysteem. De maatschappij raakt tegenwoordig regelmatig geïnfecteerd door

viraal nepnieuws. Maar net zoals ons lichaam zich beschermt tegen ziektekiemen door het vormen van antilichaampjes na een infectie, zo moet ook het maatschappelijke immuunsysteem zo nu en dan worden opgeschrikt. We leven nu midden in zo'n periodieke wake-upcall.

Daarom is het zo goed dat jonge wetenschappers uit allerlei domeinen zich over dit belangrijke verschijnsel buigen. Dit boek is een hoognodig vitaminesupplement voor het maatschappelijk afweersysteem. Ik ben ervan overtuigd dat de wetenschap en de samenleving uiteindelijk sterker en weerbaarder uit deze crisis zullen komen.

Inleiding: Waarheidsvinding in de democratie in digitale tijden

Jeroen de Ridder, Rens Vliegenthart en Jasper Zuure

'We shape our buildings and afterwards our buildings shape us.'

Winston Churchill¹

Toen het Britse Lagerhuis na de bombardementen van de Tweede Wereldoorlog moest worden gerenoveerd, stond Winston Churchill erop dat de oude rechthoekige vorm werd gehandhaafd. Hij wilde niet dat de twee zijden die symbool stonden voor het politieke debat werden vervangen door de cirkelvorm die veel andere parlementen hebben. Volgens hem was de rechthoekige vorm van het Lagerhuis verantwoordelijk voor de strijd tussen de regering en oppositie, die hij beschouwde als de essentie van de Britse parlementaire democratie. We geven immers niet alleen vorm aan onze gebouwen, maar onze gebouwen geven ook vorm aan ons.²

Deze les van Churchill is ook van toepassing op andere plekken waar politici en burgers met elkaar van gedachten wisselen over politiek. Niet alleen het ontwerp van het parlement beïnvloedt de politieke gedachtewisseling, maar ook het ontwerp van politieke partijen, de media en digitale platforms. Facebook, Twitter, Instagram en YouTube maken de les van Churchill opnieuw relevant. Deze platforms lijken namelijk een grote invloed te

1 Toespraak van Winston Churchill tot het House of Commons, 28 okt. 1943, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1943/oct/28/house-of-commons-rebuilding#S5CV0393Po_19431028_HOC_283.

2 <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/churchill/>.

hebben op de wijze waarop politici, beleidsmakers en andere burgers van gedachten wisselen en politieke meningen vormen.

Is de waarheid dood?

In de beginjaren van internet was het enthousiasme over de kansen die digitale platforms zouden bieden voor het vrije woord en de redelijke gedachtewisseling groot. Zo maakten initiatieven als Wikipedia informatie vrij toegankelijk en beschikbaar. Via blogs kon iedere kritische burger tegelijkertijd ook journalist en activist zijn. Eindelijk zou er een eerlijk speelveld ontstaan waarin gemarginaliseerde stemmen en kleine burgerinitiatieven net zulke kansen konden krijgen als elites, gevestigde partijen en grote commerciële belangen. Internet zou inherent democratiserend, nivellerend en vrijheidsverhogend werken.

In de loop der jaren waren er al wel wat barstjes gekomen in dit optimisme, maar sinds het Brexit-referendum en de Amerikaanse verkiezingen van 2016 is de stemming definitief omgeslagen. Nu klinken er luide klaagzangen dat internet en sociale media redelijke gedachtewisselingen eerder smoren dan bevorderen. Expertise, waarheid en redelijkheid zouden op digitale platforms maar al te vaak het onderspit delven. Democratieën wereldwijd zouden onder druk staan door stromen van nepnieuws, alternatieve feiten, slinks gemicrotargete politieke advertenties en andere *post-truth* perikelen.

Er lijkt geen einde te komen aan publicaties die de problemen documenteren. Een greep uit de boekenkast bevat onheilspellende titels als: *Een kleine geschiedenis van de waarheid: Troost in tijden van nepnieuws* van de Britse filosoof Julian Baggini, *Post-truth* van de Amerikaanse filosoof Lee McIntyre, *Verzet en rede in tijden van nepnieuws* van de Duitse filosoof Susan Neiman, *#Republic: Divided democracy in the age of social media* van Harvard hoogleraar rechtsgeleerdheid en voormalig Obama-adviseur Cass Sunstein, *The death of expertise* van hoogleraar

internationale betrekkingen Tom Nichols, *The death of truth* van literair critica Michiko Kakutani, *Post-truth: Why we have reached peak bullshit and what we can do about it* van BBC-presentator Evan Davis, *Post-truth: How bullshit conquered the world* van journalist James Ball, *The people vs. tech: How the internet is killing democracy* van journalist Jamie Bartlett, en *Ctrl Alt Delete: How politics and the media crashed our democracy* van de Britse politiek redacteur Tom Baldwin.

Politici in Nederland en Europa zijn ten strijde getrokken tegen nepnieuws, desinformatie en andere vormen van onwenselijke digitale beïnvloeding. In Nederland lanceerde minister van Binnenlandse Zaken Kaja Ollongren een campagne om mediawijsheid te stimuleren onder het motto 'Blijf nieuwsgierig, blijf kritisch'.³ De Europese Commissie heeft een pakket aan initiatieven gelanceerd ter bestrijding van online desinformatie, die zij beschouwt als een ernstige bedreiging van democratische politieke en beleidsvormende processen.⁴

Ook wetenschappers uit allerlei vakgebieden proberen beter te begrijpen en te verklaren wat er aan de hand is in de politiek van de laatste jaren, en hoe digitalisering daarbij een rol speelt. In de filosofie is er een nieuw interdisciplinair veld aan het ontstaan dat zich richt op de rol van kennis en waarheidsvinding in de politiek: politieke epistemologie (Hannon & De Ridder, te verschijnen).⁵ Vragen die hierin centraal staan, zijn hoe we in de politiek het beste waarheid kunnen vinden, hoe je moet omgaan met diepgewortelde politieke conflicten, en wat de rol van wetenschappers en andere experts in een democratie moet zijn. In de sociale wetenschappen is het onderzoek booming naar allerlei aspecten van politieke betrokkenheid, meningsvorming en waarheidsvinding, en de invloed van digitale platforms hierop.⁶

3 Zie: www.blijfkritisch.nl.

4 Zie: ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation.

5 Zie ook: www.political-epistemologynetwork.com.

6 Zie voor overzichten de hoofdstukken 4 en 6.

Waarheid en politiek: het is ingewikkeld

Al deze bezorgdheid veronderstelt dat waarheidsvinding en redelijkheid een belangrijke rol horen te spelen in de democratie. Maar waarom zou dat zo zijn en wat hoort die rol te zijn? Voor wie gelooft dat politiek oorlog via andere middelen is en dat alles geoorloofd is in oorlog en liefde, ligt het niet voor de hand dat waarheid en redelijkheid normen voor het politieke debat zouden zijn. Ook de geschiedenis biedt nauwelijks ondersteuning voor het idee dat politiek op goede voet staat met waarheid en redelijkheid. Plato waarschuwde al voor slimme volksmenners die met hun retorische trucs de democratie zouden kunnen ondermijnen en doen omslaan in een tirannie. Slimme misleiding, ‘spinnen’ van de feiten, zwartmaken van politieke tegenstanders en zelfs leugens en propaganda vind je overal in de geschiedenis van het politiek en maatschappelijk debat terug. Aan het eind van de negentiende eeuw vierde bijvoorbeeld in Amerika de roddelpers hoogtij – zogeheten ‘yellow journalism’. Volgens een al wat ouder overzicht van de geschiedenis van de Amerikaanse journalistiek waren de belangrijkste kenmerken daarvan:

the familiar aspects of sensationalism – crime news, scandal and gossip, divorces and sex, and stress upon the reporting of disasters and sports; ... the lavish use of pictures, many of them without significance, inviting the abuses of picture-stealing and ‘faked’ pictures; ... impostures and frauds of various kinds, such as ‘faked’ interviews and stories. (Mott, 1950, p. 539)

Het is net of het over nepnieuws op Facebook gaat. We hoeven ons dus niet te verbeelden dat er ergens in het verleden een paradijselijke toestand van redelijk en waarheidsminnend politiek debat bestond, waaruit we verbannen zijn doordat we van de verboden vruchten van internet en sociale media hebben gesnoept.

Maar zo’n historische blik zegt niet alles. Uit hoe het was kun je immers niet afleiden hoe het hoort. Veel filosofen en politieke denkers zien wel degelijk een belangrijke rol weggelegd voor

redelijke gedachtevorming en waarheidsvinding als normatieve idealen in het maatschappelijke en politieke debat. Daar zitten verschillende kanten aan. Waarheid – in de zin van feitelijk correcte informatie over hoe de werkelijkheid in elkaar zit – is van cruciaal belang voor politieke besluitvorming. Goed afgewogen politieke besluiten kunnen alleen tot stand komen als de relevante feiten op tafel liggen. Voor welke problemen en uitdagingen staat de maatschappij? Hoe zijn die problemen en uitdagingen ontstaan? Wat voor maatregelen zijn mogelijk? Hoe goed werken ze? Wat kosten ze? Enzovoorts. Stuk voor stuk vragen die via grondige processen van waarheidsvinding beantwoord moeten worden. Concreet: als partijen de stikstofcrisis willen oplossen, moeten ze idealiter weten hoeveel stikstof er uitgestoten wordt, wie dat doen, wat de gevolgen daarvan zijn, welke maatregelen we ertegen kunnen nemen, hoe efficiënt en effectief die maatregelen zijn, hoe de kosten ervan uitvallen, wie die kosten dragen, hoe deze maatregelen zich verhouden tot ander bestaand en voorgenoemen beleid, en ga zo maar verder.

Er zijn twee mogelijke misverstanden. We pleiten hier niet voor een absolute scheiding tussen feiten enerzijds en normen en waarden anderzijds. Alleen al het benoemen van een verschijnsel als een probleem is waardegeladen. Economische ongelijkheid is op zich een verzameling feitelijke gegevens over inkomens en vermogensverdeling. Om ongelijkheid als een probleem te bestempelen is een normatieve bril nodig. De feitelijke waarheid hangt soms mede af van waardegeladen keuzes, zeker waar het feiten over de sociale werkelijkheid betreft. Gebruik van het bruto binnenlands product als maat voor het succes van een land is geen neutraal feit, maar een keuze die de nadruk legt op economische welvaart als indicator van succes. Evenmin willen we de suggestie wekken dat kale feiten op zichzelf voldoende zijn om politieke besluiten te nemen. Een politiek besluit vergt altijd ook een afweging van waarden en belangen. De feitelijke waarheid schrijft ons niet voor hoe die afweging moet uitvallen; dat blijft een normatieve politieke kwestie. Wat is een eerlijke verdeling van de kosten? Is het rechtvaardig dat de boeren harder

getroffen worden dan de bouw? Maar deze beide nuancerings – dat feiten en waarden niet altijd scherp uit elkaar te houden zijn en dat feiten op zich nooit volstaan voor een politiek besluit – doen niets af aan het punt uit de vorige alinea: goede politieke besluitvorming kan niet zonder waarheidsvinding.

Het belang van waarheidsvinding voor politieke besluitvorming in strikte zin laat zich veralgemeniseren tot bredere contexten met politieke relevantie. Het is beter voor de democratie als burgers geïnformeerd hun stem uitbrengen of op andere manieren politiek participeren. Naast hun eigen politieke perspectief moeten ze kennisnemen van wat er aan de hand is in het land, waar de diverse politieke partijen en kandidaten voor staan en wat die standpunten en beleidsvoornemens zouden teweegbrengen. Ook het brede publieke debat is gebaat bij waarheid en feitenkennis. Zonder betrouwbare informatie kunnen noch individuen noch groepen zich gegronde oordelen vormen over wat dan ook. Dat is één belangrijke reden waarom onafhankelijke wetenschap, adviesraden, journalistiek en rechtspraak zulke belangrijke democratische instituties zijn.

Tot nu toe klinkt dit pleidooi voor waarheidsvinding in de politiek misschien als een lofzang op technocratie of epistocratie – bestuur door inhoudelijke experts en neutrale bureaucraten. Dat is om minstens twee redenen een misvatting. Ten eerste benadrukten we al dat politiek, en soms zelfs het vaststellen van de feiten, nooit zonder normatieve discussie over waarden en normen kan. Zelfs als er al experts zouden zijn met de benodigde feitenkennis voor elk politiek vraagstuk, dan nog is er politiek debat nodig om normatieve keuzes te maken en te onderbouwen. Zo kunnen verschillende actoren bijvoorbeeld eenzelfde feit anders waarderen. De een kan de (bescheiden) stikstofreductie die behaald wordt door de maximumsnelheid op snelwegen te verlagen van 130 tot 100 km/u zien als een mooie stap in de goede richting, terwijl een ander het de moeite niet waard vindt.

De tweede reden is dat waarheidsvinding voor politieke besluitvorming een collectieve activiteit moet zijn. Individuele experts, hoe goed ze ook zijn, bezitten vaak simpelweg niet

alle informatie die nodig is om een volledig beeld te krijgen van problemen en hun oorzaken, en oplossingsrichtingen en hun gevolgen. Goede democratische besluitvorming vereist dat alle kanten van een zaak in beeld komen, zowel de relevante wetenschappelijke gegevens, verklaringen en theorieën, als ook de ervaringskennis van betrokken partijen, de praktische gevolgen van beleid voor alle belanghebbenden en de wensen, gevoelens en beleving van burgers. Dit maakt gezamenlijk overleg noodzakelijk: politici, burgers, beleidsmakers, wetenschappers, maatschappelijke partijen, journalisten en opiniemakers moeten in discussie kunnen treden om kennis te nemen van elkaars perspectieven, elkaar te bevragen en te toetsen, en hun eigen opvattingen bij te stellen op basis van wat ze horen van anderen. De waarheidsvinding die nodig is in een democratie kan niet zonder collectieve processen van redelijke gedachtewisseling. Een bijkomend voordeel hiervan is dat besluiten die tot stand zijn gekomen via overleg met betrokken partijen en burgers grotere legitimiteit hebben dan besluiten die van bovenaf door experts zijn uitgedokterd.

Op zoek naar verdieping en nuance

Er is dus alle reden om aan waarheidsvinding en redelijk debat een belangrijke plaats toe te dichten in een democratisch bestel. Dat was ook een van de uitgangspunten van het in mei 2019 verschenen adviesrapport *Zoeken naar waarheid* van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB, 2019).⁷ De Raad zag ten minste drie uitdagingen waar digitale platforms de maatschappij voor stellen en die maken dat bijsturing wenselijk is: (1) *desinformatie*, onware of misleidende informatie die waarheidsvinding ondermijnt; (2) *desintegratie*, het uiteenvallen van gemeenschappelijke

⁷ De ROB is een onafhankelijk adviesorgaan van regering en parlement, dat in opdracht van de Eerste en Tweede Kamer adviseert. Zie: www.raadopenbaarbestuur.nl.

beelden die nodig zijn voor waarheidsvinding; en (3) *despotisme*, machtsmisbruik dat ertoe kan leiden dat waarheidsclaims van machthebbers niet makkelijk meer kunnen worden weersproken. De Raad adviseerde daarom processen van waarheidsvinding te waarborgen in de democratie. De overheid kan hieraan bijdragen door zelf het goede voorbeeld te geven, kritisch burgerschap te stimuleren, plekken van gedachtewisseling te creëren, tegenmachten te organiseren en het gesprek over waarheid te blijven voeren. Deze strategieën bieden een gulden middenweg tussen enerzijds een *laissez-faire* politiek waarbij de macht steeds meer verschuift naar digitale platforms, en anderzijds een overheid als *arbiter of truth* of Orwelliaans Ministerie van Waarheid.

Als we de publieke opinie en de eerder genoemde boeken echter mogen geloven, gaan waarheid en redelijkheid de afgelopen jaren ten onder in zeeën van nepnieuws en alternatieve feiten op internet en sociale media. Daarom leek het ons de hoogste tijd voor een *reality check*. Met ondersteuning van De Jonge Akademie, een platform voor jonge talenten uit verschillende wetenschappelijke disciplines,⁸ en de Raad voor Openbaar Bestuur zijn we op zoek gegaan naar jonge wetenschappers die de samenhang tussen democratie, digitalisering en waarheidsvinding bestuderen en een realistisch beeld kunnen schetsen van de stand van zaken. Zij komen uit verschillende wetenschappelijke disciplines, zoals de filosofie, geschiedenis, politicologie, bestuurskunde, psychologie en communicatiewetenschappen, en hebben hun onderzoek vertaald voor een breed publiek.

Het doel van deze bundel is om op zoek te gaan naar verdieping en nuance. Met alarmerende boodschappen over alternatieve feiten, nepnieuws en de dood van de waarheid kun je misschien veel boeken verkopen, maar het algemeen belang is er niet mee gediend als de boodschap niet gebaseerd is op gedegen onderzoek. Ons doel is burgers, beleidsmakers, politici, journalisten en wetenschappers te helpen met het waarborgen van waarheidsvinding in de democratie, door meer inzicht te bieden in processen van

8 Zie: www.dejongeakademie.nl.

waarheidsvinding in het algemeen en de diverse manieren waarop deze processen door en op digitale platforms worden beïnvloed. De centrale vraag voor de bundel luidt dan ook:

Wat is de invloed van digitale platforms op de kwaliteit van processen van waarheidsvinding in de democratie?

Bezinning op wat er precies aan de hand is, en wat de gevolgen hiervan zijn voor de kwaliteit van waarheidsvinding in de democratie, is een noodzakelijke voorwaarde voor zinvolle bijsturing, zoals bepleit door de ROB. Als we de dubbele les van Churchill ter harte willen nemen dat wij onze platforms vormgeven en zij vervolgens ons, dan moeten we eerst een gedegen en genuanceerd beeld vormen van hoe die wederzijdse beïnvloeding loopt.

We zoeken het antwoord op onze centrale vraag in drie richtingen, die corresponderen met drie delen van het boek. Allereerst kijken we naar veranderingen in de context van waarheidsvinding in de democratie: bredere maatschappelijke ontwikkelingen en processen zijn immers van invloed op hoe burgers, politici, journalisten en andere maatschappelijke partijen informatie uitwisselen, hun mening vormen en handelen. Waarheidsvinding en gedachtewisseling vinden immers nooit plaats in een vacuüm. Brede historische, sociaal-geografische en machtspolitieke veranderingen spelen hierbij een rol, maar we kijken in het bijzonder naar technologische veranderingen: de opkomst van digitale platforms. Het tweede deel van het boek gaat over het ideaal van de kritische burger die zichzelf goed informeert en op basis daarvan zijn of haar politieke voorkeuren vormt, een stem uitbrengt, en op andere manieren participeert in de democratie. In het denken over democratie is hierop traditioneel veel nadruk gelegd. Digitalisering biedt zowel kansen als bedreigingen voor dit ideaal. In het derde deel verschuift de blik van de burgers naar de digitale platforms zelf. Hoe beïnvloeden die platforms processen van waarheidsvinding en is die invloed positief of negatief te waarderen?

Dat brengt ons tot drie centrale thema's voor het boek: (1) de veranderende context van waarheidsvinding in de democratie, (2) het stimuleren van kritisch burgerschap en (3) beïnvloeding op of door digitale platforms. In het vervolg van deze inleiding diepen we deze drie thema's verder uit en geven we een voorproefje van de vijftien essays die volgen. Hoewel de essays op zichzelf staan en los van elkaar gelezen kunnen worden, hangen ze wel samen rond de drie genoemde thema's. De essays bieden op elk thema wetenschappelijke verdieping.

De veranderende context van waarheidsvinding in de democratie

In het eerste deel gaat de aandacht uit naar de verschillende contexten waarbinnen publieke waarheidsvinding en democratische discussie plaatsvinden. Daar zitten verschillende dimensies aan: die van tijd, plaats, technologie en machtsverhoudingen. Denk aan verschillende plekken in de samenleving waar de politieke gedachtewisseling plaatsvindt, zoals in het parlement, binnen politieke partijen, bij de publieke media en steeds vaker op digitale platforms. En denk aan de verschillende momenten waarop deze uitwisseling van gedachten plaatsvindt, bijvoorbeeld in de aanloop naar verkiezingen, tijdens een Kamerdebat of in de nasleep van een specifieke gebeurtenis. Een concreet voorbeeld is de discussie over Zwarte Piet, die inmiddels al een aantal jaren gevoerd wordt in het parlement, binnen politieke partijen, aan de tafels van tv-programma's en misschien nog wel het meest op digitale platforms.⁹ Verschillende tijden en plaatsen kennen bovendien verschillende zeden, gebruiken en gewoontes, die weer van invloed zijn op de manier waarop discussies en waarheidsvinding gestalte krijgen.

Op basis van het werk van de Franse denker Manin (1997) kunnen we onderscheid maken tussen drie periodes in de

9 Zie hoofdstuk 12 voor meer over dit voorbeeld.

geschiedenis van de democratie: de parlementaire democratie (1848-1880), waarin de politieke gedachtewisseling in het parlement centraal staat, de partijdemocratie (1880-1960), met toenemende aandacht voor de politieke gedachtewisseling in politieke partijen, en tot slot de publieksdemocratie (1960 tot begin eenentwintigste eeuw), waarin de aandacht verschuift naar de politieke gedachtewisseling in de publieke media. In lijn hiermee zouden we de huidige periode dan die van de platformdemocratie kunnen noemen: een democratie waarin politieke gedachtewisseling steeds meer op digitale platforms plaatsvindt (Zuure, 2018).

Digitale platforms bieden in principe de ruimte aan iedere burger om te participeren en kennen veel minder beperkingen in toegang dan veel andere (institutionele) platforms zoals het parlement en de traditionele media. Ze zouden dan ook in potentie het ideaal van een publieke sfeer waarin waarheidsvinding, redelijke gedachtewisseling en de kwaliteit van het argument centraal staan, kunnen verwezenlijken.

Dat nieuwe technologieën de manieren beïnvloeden waarop politieke gedachtewisseling plaatsvindt, is niet voor het eerst. Denk aan de opkomst van nieuwe technologieën in het verleden, zoals de boekdrukkunst, massapers, radio en tv. Telkens als een nieuwe technologie opkwam, waren er zowel optimisten die nieuwe kansen zagen, bijvoorbeeld om burgers bij beleid te betrekken, als pessimisten die vreesden voor nieuwe gevaren, zoals een opstand van woeste massa's. Bij de opkomst van de televisie werd veelvuldig op de gevaren van het nieuwe medium gewezen. Neil Postmans *Amusing Ourselves to Death* (1985) is daar misschien wel de bekendste uiting van: het televisieformat zou zich slechts voor entertainment lenen en niet, zoals de krant, voor hoogwaardige politieke informatie. De democratie wist zich echter telkens aan de nieuwe technologische context aan te passen.

Een belangrijke vraag is hoe de opkomst van digitale platforms de politieke gedachtewisseling en waarheidsvinding verandert. Het antwoord op deze vraag heeft in elk geval te

maken met het gegeven dat digitale platforms de *structuren* veranderen die vormgeven aan politieke gedachtewisseling en waarheidsvinding. De precieze effecten hiervan zijn onderdeel van de zoektocht in deze essaybundel, maar drie veelgenoemde aspecten zijn de volgende (ROB, 2019, p. 25). Ten eerste vergroot digitalisering de toegang tot en verspreiding van informatie doordat veel informatie online gratis beschikbaar is. Ten tweede vergroot digitalisering de verbondenheid via netwerken waarin mensen zich kunnen organiseren buiten de traditionele ‘poortwachters’ van politiek, wetenschap en journalistiek om, daarbij niet gehinderd door fysieke afstand. Ten derde maakt digitalisering het mogelijk om de politieke gedachtewisseling en processen van waarheidsvinding te volgen en te sturen met behulp van data.

Structuren zijn nooit neutraal. Verandering van structuren brengt ook altijd machtsverschuivingen met zich mee. Dit roept vragen op. Hoe verandert de machtsverhouding tussen politici, journalisten en burgers? Wat zijn de gevolgen hiervan voor waarheidsvinding en voor het debat in de democratie? En hoe brengen we de verschillende machten in balans? Een veelbesproken risico is machtsconcentratie bij de eigenaren van digitale platforms. Dan gaat het niet primair om directe politieke macht. (Hoewel je je daar ook best zorgen om kunt maken. De lobby van grote techbedrijven oefent achter de schermen grote invloed uit op nieuw beleid.) De bezorgdheid richt zich op de indirecte macht om informatie te promoten of te onderdrukken, en daarmee discussies en processen van waarheidsvinding te beïnvloeden of zelfs te sturen.

Een conflict tussen de Amerikaanse uitgever Hachette en Amazon in 2014 leverde een schrijnend voorbeeld op van wat digitale platforms kunnen doen. Omdat Hachette niet wilde meewerken met Amazons prijsstelling voor ebooks, begon Amazon de boeken van Hachette te benadelen: langere levertijden, onzichtbaar maken in zoekresultaten en voorbestellingen onmogelijk maken. Gezien het enorme marktaandeel van Amazon, leverden deze acties forse commerciële schade op

voor de uitgever.¹⁰ Een ander voorbeeld is het inmiddels beruchte experiment van Facebook uit 2010 waarin het platform probeerde de opkomst bij de Amerikaanse verkiezingen te vergroten door gebruikers een 'I Voted'-knop te laten indrukken, hetgeen dan weer aan hun vrienden getoond werd (Bond et al., 2012). Hoewel dit een relatief onschuldige en positieve manier was om burgers politiek te mobiliseren, is er sinds het Cambridge Analytica-schandaal uit 2016 begrijpelijk veel zorg over hoe Facebook en Twitter – of kwaadwillende en vermogende gebruikers van deze netwerken – verkiezingen ook op negatieve manieren kunnen beïnvloeden. Het is niet voor niets dat in de aanloop naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2020 de Amerikaanse senator Elizabeth Warren het opbreken van de grote techbedrijven tot een speerpunt van haar presidentiële campagne wil maken.

Ook traditionele media zoeken naar hun rol in dit veranderende landschap. Tot voor kort hadden ze met name de taak om het publiek snel en adequaat op de hoogte te brengen van maatschappelijke gebeurtenissen. Objectiviteit en neutraliteit speelden een belangrijke rol in de professionalisering die veel Nederlandse media na de verzuiling doormaakten. In de nieuwe werkelijkheid verspreidt informatie zich razendsnel via sociale netwerken en fungeren journalisten maar al te vaak als duiders van die informatie, of zelfs als controleurs van de feitelijkheid. Daarbij lijken zij haast letterlijk achter de feiten aan te lopen, in plaats van de rol als 'hoeders van de democratie' te vervullen.

De hoofdstukken in het eerste deel nemen allemaal aspecten van de context voor processen van waarheidsvinding en democratisch debat onder de loep: geschiedenis, plaats en ruimte, technologie en machtsverhoudingen.

In hoofdstuk 1 bespreken Niels Ottenheim en Geerten Waling de consensuscultuur in de negentiende eeuw als een spiegelbeeld

¹⁰ Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/08/12/amazon-is-gigantisch-dankzij-deze-sluwe-streken-a1500491>.

voor de opkomst van de hedendaagse conflictcultuur in de platformdemocratie. Wij vinden in hun bijdrage een van de talrijke relativeringen die in dit boek voorkomen: verhitte publiek-politieke discussies zijn van alle tijden en polarisatie heeft duidelijk ook positieve aspecten. De kernvraag voor het huidige politieke debat is volgens de auteurs met name of we in de huidige tijd nog een gedeelde waardering voor overleg, consensus en harmonie aan de dag kunnen leggen, zoals dat in het Nederlandse politieke verleden vaak gebeurde.

In hoofdstuk 2 gaat Caspar van den Berg in op de ontwikkeling van consensuspolitiek in de lange twintigste eeuw. Hij laat zien dat veel van de institutionele kenmerken die aan het begin van de twintigste eeuw vorm kregen als onderdeel van de pacificatie tussen de zuilen, ook op dit moment nog een dempende werking hebben op de druk van nepnieuws en desinformatie. Maar in een tijd van bubbels vormen deze institutionele kenmerken van het oude verzuilde consensussysteem geen garantie meer voor een debat waarin iedereen voldoende gehoord en gerepresenteerd wordt, met de kwalijke gevolgen voor vertrouwen in het systeem en in feitelijke informatie van dien.

In hoofdstuk 3 bespreekt Haye Hazenberg drie verstoringen van waarheidsvinding in de democratie: populisme, technocratie en entertainment-democratie. Digitalisering kan deze versterken doordat platforms de interactie en vrijheid van meningsuiting vergroten, maar tegelijk ook reflectie moeilijker maken. Voor een nieuwe machtsbalans tussen politici, media en burgers is het nodig de democratische rechtsstaat te herontwerpen en publieke democratische instituten verantwoord te digitaliseren. Hij bespreekt Pol.is, een democratiserend digitaal platform uit Taiwan, en verschillende Europese en Nederlandse beleidsmaatregelen die de balans proberen terug te brengen.

In hoofdstuk 4 bespreken Loes Aaldering, Jana Laura Egelhofer en Sophie Lecheler wat de rol is van de journalistiek als waakhond van de democratie in tijden van nepnieuws. Zij benadrukken het belang van kennis, zeker ook bij journalisten, over de manieren waarop nepnieuws geproduceerd en verspreid wordt. Dit is een

absolute voorwaarde voor deze beroepsgroep om een van de basistaken, namelijk adequate rapportage over maatschappelijke en politieke gebeurtenissen, te kunnen blijven uitvoeren.

In hoofdstuk 5 bespreken Daniëlle Arets en Leon Heuts hoe pluriformiteit online georganiseerd kan worden. De opkomst van de altijd aanwezige en beschikbare digitale ruimte daagt volgens hen de journalistiek uit om een regisserende rol te nemen. Journalisten kunnen cruciale actoren worden om lastige discussies in goede banen te leiden. Dat hoeft helemaal niet altijd tot consensus te leiden; het kan evenzeer vruchtbaar zijn om verschillen te waarderen en, ondanks botsende meningen, toch te zoeken naar samenwerking. Arets en Heuts betogen verder dat journalisten hierin niet alleen staan. Ze zouden samen met kunstenaars en ontwerpers moeten optrekken om vorm te geven aan creatieve nieuwe ruimtes voor democratisch debat.

Het stimuleren van kritisch burgerschap

Het tweede deel draait om kritisch burgerschap. Het eerder geschetste ideaal van democratische waarheidsvinding en gedachtevorming kent immers een belangrijke rol toe aan burgers als geïnformeerde en kritische denkers, die op basis van discussie met elkaar tot politieke standpunten en stemkeuzes komen. In hoeverre is dit ideaal haalbaar? Hoe verzamelen burgers online en offline informatie? Kan kritisch denken aangeleerd en gestimuleerd worden? Wat zijn de psychologische en technologische voorwaarden voor geslaagde gedachtevorming en waarheidsvinding, en hoe kunnen we die voorwaarden realiseren en ondertussen valkuilen vermijden?

Decennia aan onderzoek hebben laten zien dat mensen selectief informatie tot zich nemen. Processen van selectieve blootstelling, aandacht en herinnering zijn hierbij van groot belang: mensen worden maar aan een beperkte selectie van informatie over politieke onderwerpen en gebeurtenissen blootgesteld. Bovendien wordt lang niet alle informatie waaraan

mensen worden blootgesteld met aandacht bekeken of gelezen, laat staan onthouden. Onderzoek laat zien dat mensen met name informatie tot zich nemen en zich herinneren die in lijn is met hun bestaande opvattingen en houdingen.

De digitale omgeving heeft deze processen in een aantal opzichten versterkt: de hoeveelheid (politieke) informatie is schier oneindig, en zelfs als je zou willen is het onmogelijk om meer dan een fractie van al die informatie tot je te nemen. Daarnaast is het voor mensen nog makkelijker om onwelgevallige informatie te ontwijken. Sterker nog, algoritmes faciliteren dat proces en bieden internetgebruikers een gepersonaliseerd nieuwsaanbod. Daarnaast zijn de traditionele (journalistieke) mechanismen verzwakt die zorgen voor een bepaalde mate van kwaliteitscontrole. Niet alleen zijn alternatieve media sterk opgekomen, ook de mogelijkheden van traditionele media om hun rol als 'hoeder van de waarheid' te vervullen zijn door dalende inkomsten en commerciële druk afgenomen. Deze ontwikkelingen kunnen fragmentatie in mediagebruik en polarisatie in de hand werken. Toch moeten we niet te makkelijk in zulke logisch klinkende onheilsprophetieën meegaan. Onderzoek in de Nederlandse context laat zien dat het met de fragmentatie van mediagebruik meevalt (Bos, Kruikemeier, & De Vreese, 2016). Vaak gaan we wel erg snel voorbij aan de positieve bijdrage die de veelheid aan informatie, maar ook de vele vormen waarin deze wordt aangeboden, kan leveren aan politieke kennis.

Jezelf goed informeren, zorgvuldig denken en kritisch analyseren is desalniettemin niet eenvoudig, zeker niet als het gaat over complexe politieke kwesties. Daarvoor is opvoeding, onderwijs en oefening nodig. Op die manier vorm je je morele en intellectuele karakter. Het ideaal van de kritische burger is dat van een burger met karaktertrekken als nieuwsgierigheid, openheid, zelfstandigheid, voorzichtigheid, respect voor waarheid en moed. Filosofen gebruiken hiervoor graag de terminologie van morele en intellectuele deugden (Snow, 2017; Battaly, 2018). Het ideaal van kritisch burgerschap kun je dus verder uitwerken in termen van deugden. De kritische burger is iemand die zorgvuldig nadenkt,

een open geest cultiveert, zich breed informeert, medeburgers als gelijken ziet, hun perspectieven weegt en van hun opvattingen probeert te leren. Zulke burgers zullen er beter in slagen zichzelf adequaat te informeren, goed onderbouwde opinies te vormen en die ook weer te herzien als daartoe reden is. Het spreekt voor zich dat waarheidsvinding en redelijke discussie erbij gebaat zouden zijn als veel burgers dit ideaal zouden proberen te realiseren.

Maar wat we weten over de menselijke psychologie en over de feitelijke ontwikkeling van digitale platforms de afgelopen decennia stemt niet direct optimistisch. De hierboven beschreven mechanismen van selectieve blootstelling, aandacht en herinnering maken dat de ideaaltypische kritische burger een tamelijk zeldzaam verschijnsel is, en het huidige medialandschap maakt het voor de welwillende kiezer niet eenvoudiger. Dit zou tot een pessimistische inschatting van de huidige situatie kunnen leiden. Zo betoogt de Amerikaanse filosoof Michael Lynch dat internet en sociale media een maatschappij van arrogante betweters – ongeveer het tegendeel van de ideale kritische burgers – hebben voortgebracht (Lynch, 2019). De hoofdstukken in dit tweede blok bieden meer zicht op wat we weten over hoe het er, vooral in Nederland, voorstaat met kritisch burgerschap. Dat levert een genuanceerd beeld op: in sommige opzichten gaat het best goed, tegelijk is ruimte voor verbetering.

De bijdragen in deel twee draaien allemaal om vragen over kritisch burgerschap: hoe informeren mensen zich, leren ze hoe ze zich goed kunnen informeren, en wat kunnen we doen om burgers dichter bij het ideaal van kritisch burgerschap te brengen?

In hoofdstuk 6 bespreekt Sanne Kruikemeier hoe burgers zich online en offline informeren en hoe pluriform mediagebruik kan worden gewaarborgd. Zij laat zien dat Nederlanders, in vergelijking met bijvoorbeeld Amerikanen, geen sterk gefragmenteerd mediagebruik hebben. Een ruime meerderheid van de Nederlanders ziet wekelijks het *NOS-Journaal* en grote groepen raadplegen regelmatig relatief onpartijdige websites met een brede selectie van nieuws, zoals nos.nl en nu.nl. Nederlanders zijn

bovendien, in vergelijking met andere Europeanen, geen grote nieuwsontwikkelaars en leven niet of nauwelijks in filterbubbels. Ten slotte laat onderzoek zien dat met name onder jongeren online mediagebruik een positief effect heeft op politieke betrokkenheid. Deze positieve effecten betekenen overigens niet dat scholing en training, bijvoorbeeld op het gebied van mediawijsheid of burgerschap, overbodig zijn.

In hoofdstuk 7 bespreekt Hessel Nieuwelink dat voor waarheidsvinding niet alleen digitale, maar ook democratische vaardigheden van burgers van belang zijn. Hij beschrijft dat het beeld van jongeren als *digital natives* die probleemloos op internet en sociale media navigeren en altijd goed weten wat ze doen, te rooskleurig is. Jongeren hebben bijvoorbeeld veel moeite met onderscheid maken tussen 'echt nieuws' en 'nepnieuws'. Tegelijkertijd hechten ze ook veel waarde aan de uitgangspunten van de democratie. Onderwijs kan een bijdrage leveren aan vergroting van mediawijsheid en burgerschap stimuleren. Echter, in huidige onderwijsprogramma's ligt de nadruk op het reguleren van het eigen mediagedrag en is er veel minder aandacht voor een kritische analyse van bijvoorbeeld structuurkenmerken van het medialandschap.

In hoofdstuk 8 laten Jon Roozenbeek en Sander van der Linden zien hoe burgers weerbaar kunnen worden gemaakt tegen nepnieuws door hen bloot te stellen aan een kleine dosis nepnieuws of hen dit zelf te laten maken. Hiervoor hebben zij in samenwerking met het anti-desinformatieplatform DROG een spel ontwikkeld waarin deelnemers zelf nepnieuws kunnen maken. Door op deze manier vertrouwd te raken met de logica van nepnieuws, krijgen mensen betere antennes om het in de echte wereld te herkennen. Deze interventie is interessant, juist omdat het voor grote groepen in onze samenleving (jongeren, maar ook anderen) lastig blijkt nepnieuws te identificeren.

In hoofdstuk 9 gaat Sophie van der Zee in op de vraag hoe we met behulp van geautomatiseerde analyse van de taal die mensen online gebruiken kunnen achterhalen of zij liegen. Hoewel de inschattingen nog verre van perfect zijn, zouden de snelle

technologische ontwikkelingen in *machine learning* op korte termijn tot flinke verbeteringen kunnen leiden in het opsporen van leugens. Zulke technologie kan bijvoorbeeld helpen bij de automatische detectie van nepnieuws of andere desinformatie op sociale media.

In hoofdstuk 10 bespreekt Bregje Holleman hoe een specifieke vorm van digitale informatievoorziening over politiek, namelijk stembuizen, burgers kan helpen een goed geïnformeerde stem uit te brengen. Ook in dit hoofdstuk zijn de conclusies gematigd positief en in lijn met die van Kruijkemeier in hoofdstuk 6: het gebruik van stembuizen heeft positieve invloed op het politieke zelfvertrouwen en op opkomstintenties. Een belangrijke kanttekening is wel dat onderzoek geen duidelijke effecten op daadwerkelijke politieke kennis laat zien.

Beïnvloeding op digitale platforms

In het derde deel staat beïnvloeding op digitale platforms centraal. Welke aspecten van het ontwerp van digitale platforms zijn relevant voor processen van waarheidsvinding en kunnen we deze aspecten aanpassen als dat nodig blijkt te zijn? En hoe kunnen digitale platforms burgers beïnvloeden op een manier die redelijke discussie en waarheidsvinding bevordert?

Al in 1995 kwam de futuroloog en internetondernemer Nicolas Negroponte met het idee van *De dagelijkse ik*: een volledig individueel gepersonaliseerde krant voor iedereen met alleen nieuws waarin jij geïnteresseerd bent (Negroponte, 1995). Google begon in 2005 met het aanbieden van gepersonaliseerde zoekresultaten, gebaseerd op je zoekgeschiedenis, locatie, persoonlijke voorkeuren en steeds meer andere factoren. Al sinds 2009 krijgen alle gebruikers gepersonaliseerde resultaten. Op maat gesneden nieuwsvoorziening en zoekresultaten zijn aantrekkelijk vanuit het oogpunt van gemak, maar inmiddels zullen ze bij veel mensen waarschijnlijk eerder negatieve associaties oproepen.

We zijn de laatste jaren zoveel gewaarschuwd voor filterbubbels (Pariser, 2011) en echokamers, dat gepersonaliseerde nieuwsberichten, zoekresultaten, *timelines* en *feeds* direct schrikbeelden van verkokering en polarisatie oproepen. Zoals het hoofdstuk van Kruikemeier al liet zien, blijkt het in Nederland mee te vallen met filterbubbels en halen veel mensen hun meeste nieuws nog altijd uit dezelfde brede bronnen. In Amerika is het wat dat betreft toch slechter gesteld. Een recent boek laat op basis van uitvoerige analyse van traditionele en digitale media zien dat daar de politieke rechterzijde van het spectrum erin geslaagd is een relatief gesloten parallel media-universum te creëren, waarin veel gekleurde (des)informatie rondgepompt wordt en slechts weinig van buiten binnendringt (Benkler, Faris, & Roberts, 2018).

Digitale platforms bieden hoe dan ook ruimschoots mogelijkheden om je in een zelfgekozen informatie-universum op te sluiten. Een eenzijdig dieet van websites of internetforums en connecties op sociale media, in combinatie met de eerder beschreven psychologische mechanismes, maken het eenvoudig om jezelf met een ongenueanceerd en eenzijdig wereldbeeld op te schepen – en dat geldt ongeacht je politieke voorkeuren.

Wiskundigen, informatici, sociale wetenschappers en wetenschapsfilosofen hebben modellen ontwikkeld die laten zien hoe de structuur van netwerken en de eigenschappen van de personen in een netwerk van invloed zijn op de manier waarop informatie zich verspreidt door een netwerk, en wat de mensen die deel zijn van het netwerk gaan denken. Is iedereen met iedereen verbonden in het netwerk of zijn er een of meer centrale zenders die met heel veel mensen verbonden zijn, die op hun beurt dan onderling weer niet verbonden zijn? Kan informatie twee kanten op stromen tussen iedereen of kunnen sommige mensen alleen zenden of alleen ontvangen? Wat doen mensen met de informatie die ze binnenkrijgen van hun vrienden of volgers in het netwerk? Passen ze hun eigen mening aan als er genoeg anderen zijn die hen tegenspreken of blijven ze gewoon hetzelfde roepen, ongeacht wat de rest doet? En ga zo maar door. Zulke ontwerpkeuzes maken

enorm verschil voor hoe makkelijk informatie (betrouwbaar en onbetrouwbaar) zich kan verspreiden, gecorrigeerd wordt of juist blijft rondzingen in het netwerk (Zollman, 2013; O'Connor & Weatherall, 2019; Sullivan et al., te verschijnen).

Naast de structuur van een netwerk is ook de vormgeving van digitale platforms zelf van groot belang voor hoe we ermee interacteren. De academische discipline die zich bezighoudt met het ontwerp van mens-computer interfaces bestudeert dit systematisch. Rode notificaties op het scherm van je smartphone of bovenaan de webbrowser zijn erop gericht om mensen steeds weer nieuwsgierig te maken en weer even te laten klikken. De mogelijkheid om maar eindeloos door te scrollen op Facebook en Twitter houdt je gemakkelijk aan het scherm gekluisterd; wie weet kom je toch nog wat interessants tegen (Wu, 2016). Een ander sprekend voorbeeld is dat de reactiemogelijkheden op de meeste platforms je voorsorteren op emotionele interactie: emoticons op Facebook, hartjes op Twitter en *up* en *down votes* op Reddit. Het wordt niet altijd even makkelijk of aantrekkelijk gemaakt om inhoudelijk en cognitief te reageren. Dat vergt vaak een extra handeling of net wat meer moeite.

De ontwerpparameters van de meeste en populairste digitale platforms die we hebben, zijn vooral afgestemd op de commerciële belangen van de grote techbedrijven, en niet op de kwaliteit van de informatie die gedeeld wordt of de redelijkheid van de discussies die we erop kunnen voeren. Onlangs bleek bijvoorbeeld nog weer dat Facebook zich zelfs niet wil committeren aan eenvoudige factchecks voor politieke advertenties op zijn platform. Dit in tegenstelling tot Twitter, dat politieke advertenties nu in de ban heeft gedaan, en Google, dat in elk geval al te fijnmazige microtargeting niet meer toestaat.

Het kan interessant zijn om na te denken over hoe totaal andere platforms eruit zouden kunnen zien als we ze vanaf het begin zouden inrichten op het faciliteren van waarheidsvinding en redelijke gedachtevorming, maar zo'n denkoefening wordt al snel utopisch. De bijdragen in dit deel hebben een meer pragmatische insteek. Enerzijds stellen zij de vraag wat er nu precies

gebeurt op de digitale platforms die we hebben en anderzijds zoeken ze mogelijkheden om, binnen de bestaande platforms, verbeteringen te realiseren.

In hoofdstuk 11 vraagt Fleur Jongepier zich af of algoritmes beter kunnen weten wat mensen willen, denken of van plan zijn. Dat is immers de belofte van *big data*, algoritmes, en kunstmatige intelligentie. Hoewel het goed denkbaar is dat algoritmes steeds succesvoller menselijk gedrag zullen gaan voorspellen, is het niet duidelijk of dit betekent dat algoritmes ons ook daadwerkelijk beter kennen. Jongepier waarschuwt voor de gevaren van ‘algoritmische autoriteit’, waarbij algoritmes als expert gezien worden over wat mensen denken of willen. Een beroep op algoritmische autoriteit gaat voorbij aan de unieke rol die mensen zelf hebben en horen te hebben in het bepalen van wat ze denken, willen en doen. Voor veel keuzes en sociale interacties, met name tussen burger en overheid, hoort ‘eerste-persoonsautoriteit’ leidend te blijven.

In hoofdstuk 12 onderzoeken Catarina Dutilh Novaes, Emily Sullivan, Thirza Lagewaard en Mark Alfano wat de invloed is van geverifieerde accounts op het discussiëren op Twitter. Hun uitgangspunt is dat mensen elkaar eerst enigszins moeten vertrouwen, voordat ze via discussie en argumentatie van mening kunnen veranderen. Feiten, statistieken of andere informatie van iemand die je niet vertrouwt, brengen je niet op andere gedachten. Dat is een van de problemen met bubbels op sociale media: mensen trekken zich weinig aan van wat iemand buiten hun bubbel zegt. Geverifieerde accounts, vaak van bekende Nederlanders, politici, opiniemakers of andere *influencers* zijn uit dit oogpunt interessant, juist omdat zulke accounts vaak volgers uit allerlei verschillende bubbels hebben en meer vertrouwd worden. In dit hoofdstuk gaan de auteurs na of geverifieerde accounts op Twitter inderdaad kunnen helpen om de discussie over controversiële onderwerpen, in hun geval Zwarte Piet, vlot te trekken.

In hoofdstuk 13 bespreken Kristof Jacobs en Niels Spierings hoe politici sociale media inzetten als middel om direct te

communiceren met (potentiële) kiezers. Dat kan op verschillende manieren. Politici kunnen zichzelf en hun plannen en optredens in de schijnwerpers zetten, ze kunnen gericht boodschappen versturen aan volgers, een blik achter de schermen van het politiek bedrijf of hun privéleven bieden, en ze kunnen sociale media gebruiken om aandacht naar zich toe te trekken van de traditionele media. Nederlandse politici blijken in vergelijking met hun buitenlandse collega's vrij actief te zijn op sociale media. Ze zijn daarbij vooral bezig met het gericht verzenden van boodschappen aan burgers. Echte dialoog is echter vrij schaars, meestal is het eenrichtingsverkeer. Daarnaast blijkt het maar beperkt waar te zijn dat sociale media de traditionele media buitenspel hebben gezet; veel politici gebruiken sociale media juist ook om aandacht te trekken van journalisten die voor kranten en televisie werken.

In hoofdstuk 14 legt Tom Dobber uit hoe microtargeting het mogelijk maakt om online gebruikers een gepersonaliseerde boodschap te sturen die aansluit bij hun voorkeuren en wat hiervan de kansen en gevaren zijn. Zijn hoofdstuk bespreekt op inzichtelijke wijze hoe microtargeting werkt, en ook de zeer snelle toename van het gebruik van deze campagneteknik door Nederlandse politieke partijen. Hij kraakt ook enkele relativerende noten: de suggestie dat microtargeting uiterst effectief is en zomaar verkiezingsresultaten kan laten omslaan, is (vooralsnog?) onbewezen.

In hoofdstuk 15, tot slot, bespreekt Tom van der Meer welke maatregelen getroffen dienen te worden om de nieuwe vormen van online politieke beïnvloeding, waarvan microtargeting het prominentste voorbeeld is, in goede banen te leiden. Hij stelt een drietal concrete maatregelen voor, gericht op verplichte transparantie, het beperken van de hoeveelheid gepersonaliseerde advertenties, en de invoering van een onafhankelijke toezichthouder.

Laten we terugkeren naar de les van Churchill waar we onze inleiding mee begonnen. We kunnen deze les – dat wij niet alleen onze gebouwen vormgeven, maar onze gebouwen ook

ons – vertalen naar het ontwerp van digitale platforms. Het ontwerp van digitale platforms beïnvloedt hoe we met elkaar interacteren, welke informatie we te zien krijgen, hoe we die informatie verwerken, en wat we ermee doen. Digitale platforms dagen ons zodoende uit: *doen, durven of de waarheid?* Is democratische betrokkenheid en actie vooral een kwestie van *doen* en daadkracht, waarbij je de ‘feiten’ zelf verzint of naar je hand zet? Van bluffen en *durven*, waarbij je rustig een gokje kunt wagen op hoe de feiten zich verhouden tot wat je beweert en doet? Of draait het in een goed functionerende democratie toch ook om het alleen en samen zoeken naar *waarheid* en feiten, zoals het hierboven geschetste ideaal wil? Digitale platforms dwingen geen absolute keuze af tussen deze opties, maar ze beïnvloeden ons gedrag wel degelijk en ze kunnen ons *nudgen* in de richting van doen, durven of de waarheid. Dit is niet alleen een bedreiging, maar evenzeer een kans. Immers, zoals in deze bundel wordt besproken, zijn er talloze ontwerpkeuzes en -parameters die een wereld aan mogelijkheden openen. Laten we genuanceerd naar de kansen en gevaren kijken. Wij nodigen de lezer graag uit hierover na te denken, zijn of haar eigen mening te vormen, en mee te bouwen aan een goed functionerende publieke ruimte, al dan niet in digitale vorm.

Literatuur

- Baggini, J. (2017). *Een kleine geschiedenis van de waarheid: Troost in tijden van nepnieuws*. Utrecht: Klement.
- Baldwin, T. (2018). *Ctrl Alt Delete: How politics and the media crashed our democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Ball, J. (2017). *Post-truth: How bullshit conquered the world*. Londen: Biteback Publishing.
- Bartlett, J. (2018). *The people vs. tech: How the internet is killing democracy*. Londen: Random House.
- Battaly, H. (2018). *The Routledge handbook of virtue epistemology*. Londen: Routledge.
- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. New York: Oxford University Press.

- Bond, R.M., Fariss, C.J., Jones, J.J., Kramer, A.D., Marlow, C., Settle, J.E., & Fowler, J.H. (2012). A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization. *Nature*, 489(7415), 295-298.
- Bos, L., Kruike-meier, S., & De Vreese, C. (2016). Nation binding: How public service broadcasting mitigates political selective exposure. *PLoS One*, 11(5).
- Davis, E. (2017). *Post-truth: Why we have reached peak bullshit and what we can do about it*. Londen: Little, Brown.
- Hannon, M., & De Ridder, J. (te verschijnen). *The Routledge handbook of political epistemology*. Londen: Routledge.
- Kakutani, M. (2018). *The death of truth*. New York: Tim Duggan.
- Lynch, M. (2019). *Know-it-all society*. New York: Norton.
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mott, F. (1950). *American journalism*. New York: MacMillan.
- Negroponte, N. (1995). *Being digital*. New York: Alfred Knopf.
- Neiman, S. (2017). *Verzet en rede in tijden van nepnieuws*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Nichols, T. (2018). *The death of expertise*. New York: Oxford University Press.
- O'Connor, C., & Weatherall, J. (2019). *The misinformation age*. New Haven: Yale University Press.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble*. Londen: Penguin.
- Postman, N. (1985). *Amusing ourselves to death*. New York: Penguin.
- ROB (2019). *Zoeken naar waarheid*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Snow, N. (2017). *The Oxford handbook of virtue*. New York: Oxford University Press.
- Sullivan, E., Sondag, M., Rutter, I., Meulemans, W., Cunningham, S., Speckmann, B., & Alfano, M. (te verschijnen). Can Real Social Epistemic Networks Deliver the Wisdom of Crowds? In T. Lombrozo, J. Knobe en S. Nichols (Red.), *Oxford studies in experimental philosophy, Volume 1*. Oxford: Oxford University Press.
- Sunstein, C. (2017). *#Republic: divided democracy in the age of social media*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wu, T. (2016). *The attention merchants*. Londen: Atlantic.
- Zollman, K.J. (2013). Network epistemology: Communication in epistemic communities. *Philosophy Compass*, 8(1), 15-27.
- Zuure, J. (2018). Platformdemocratie. <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/actueel/weblogs/weblog/2018/de-platformdemocratie>.